

ÅSMUND EGGE OG TERJE HALVORSEN

«... kriteriet på en kommunist er hans forhold til Sovjetunionen»

De norsk-sovjetiske partirelasjoner 1917-1991

I lang tid forut for den russiske revolusjon i 1917 hadde norsk arbeiderbevegelse hatt kontakt med russiske revolusjonære.¹ Spesielt i nord hadde det foregått en betydelig illegal trafikk som involverte norske og russiske sosialister. Ruten Vardø-Murmansk var en av transittrutene for befordring av russiske revolusjonære ut og inn av Russland og ikke minst for smugling av revolusjonær litteratur produsert i vest inn i Russland.² Under verdenskrigen fikk norske sosialister kontakt med representanter for Lenins parti i Zimmerwald-bevegelsen. Flere bolsjeviker, blant andre Aleksandra Kollontaj og Nikolaj Bukharin, hadde under krigen lengre opphold i Norge. Bukharin var en tid medarbeider i det norske ungdomsforbundets organ «Klassekampen», som også brakte artikler av bla. Georgij Pjatakov og Karl Radek.³

På denne tiden var den norske arbeiderbevegelsen inne i en periode med sterk radikalisering. Den såkalte «Fagopposisjonen av 1911» hadde i flere år krevd mer militante midler av arbeidernes faglige organisasjoner og i det sosialdemokratiske ungdomsforbundet

dominerte revolusjonære strømninger. Klassekampen var skjerpet av kamp mot innføring av tvungen voldgift og av aksjoner mot dyrtiden. Venstrestrømningene i arbeiderbevegelsen var sterkere i Norge enn i de skandinaviske nabolandene. Norske sosialister var derfor mer mottakelige for bolsjevikenes synspunkter, og bolsjevikenes innflytelse ble alt i alt sterkere i Norge enn i nabolandene.

Den russiske revolusjon forsterket det radikale og opposisjonelle oppsvinget. Arbeider- og soldatråd ble dannet etter russisk mønster. På Det norske arbeiderpartis landsmøte i 1918 ble den gamle reformistiske ledelsen satt utenfor og «den nye retning» overtok ledelsen av partiet.

I. Bolsjevikene, Komintern og Det norske Arbeiderparti, 1917-1923

I den første tiden etter oktoberrevolusjonen var det liten kontakt mellom de russiske bolsjevikene og den norske arbeiderbevegelsen. De russiske kommunistene var fullt opptatt med å

bekjempe kontrarevolusjon og utenlandsk intervensjon og hadde liten mulighet til å påvirke utenverdenen. Allerede i mars 1919 ble imidlertid Den kommunistiske internasjonale (Komintern) stiftet. De russiske bolsjevikenes forbindelser med utenlandske partier ble heretter ivaretatt av denne internasjonale organisasjonen. Men det var først etter at vestmaktens blokade av Sovjet-Russland ble hevet tidlig i 1920 at det ble fart i forbindelsene vestover. Nå kom den gamle Vardø-Murmansk-ruten til heder og verdighet igjen, men med en ny funksjon. Mens den revolusjonære litteraturen før revolusjonen ble smuglet inn i Russland, gikk nå strømmen av revolusjonær propaganda – og penger til revolusjonær virksomhet – den andre veien.

Etter «den nye retnings» overtakelse av ledelsen i Det norske arbeiderparti var det nærmest en selvfølge at partiet skulle bli medlem av den nye revolusjonære arbeiderinternasjonalen. DNA var et av de få vesteuropeiske sosialistpartiene med oppslutning fra et flertall av arbeiderne i sitt land som meldte seg inn i Komintern. Dette var et viktig moment for Komintern-lederne i deres utforming av politikken overfor DNA i årene som fulgte.

Forholdet mellom Komintern og DNA var i hele DNAs medlemstid preget av en konflikt som grunnleggende sett dreide seg om hvilken grad av uavhengighet DNA skulle ha i forhold til Komintern. Synet på dette spørsmål kom til å splitte DNA i to fraksjoner, det man kan kalle «sentralister» og «føderalister».

Allerede i utgangspunktet var det duket for en konflikt om dette spørsmå-

let. Til DNAs innmeldelse i Komintern var det nemlig knyttet et forbehold om at partiet skulle ha «full bevegelsesfrihet innenfor rammen av de bærende prinsipper for Internasjonalen».⁴ De såkalte Moskvatesene, som ble vedtatt på Kominterns 2. kongress sommeren 1920, forutsatte imidlertid en betydelig begrensning i partiets mulighet for en uavhengig opptreden. Tesene innebar for øvrig et grunnleggende brudd med partiets organisatoriske praksis. Størstedelen av DNAs medlemmer var kollektivt tilsluttet partiet gjennom sine fagforeninger, mens tesene stilte krav om at medlemspartiene skulle bygge på individuelt medlemskap.

På kongressen reiste den norske delegasjonen betenkeligheter overfor kravet om avvikling av det kollektive medlemskapet, mens Kominterns formann, Gregorij Zinovjev, betegnet det kollektive medlemskapet som en feil og rådet det norske partiet til å arbeide for en endring av dets organisasjonsform.

I partiledelsen var det flere som var betenkt over Moskvatesenes krav, og ikke bare spørsmålet om organisasjonsform. Martin Tranmæl la fram en rekke innvendinger mot tesenes anvendelighet overfor det norske partiet og konkluderte med at DNA inntil videre skulle tre ut av Komintern og isteden betraktes som en sympatiserende organisasjon. Under forhandlinger med Zinovjev i Tyskland i oktober 1920 ble en slik løsning avvist av Zinovjev, som imidlertid viste betydelig imøtekommenhet overfor de modifikasjoner av opptaksbetingelsene som ble foreslått fra norsk side.⁵

På DNAs landsmøte i mars 1921 ble det med overveldende flertall vedtatt

I desember 1921 ble det holdt en konferanse i Moskva mellom Det norske Arbeiderparti og Kominterns eksekutivkomite (EKKI). De norske delegatene var Olav Schefflo, Martin Tranmæl, Ole O. Lian og Halvard Olsen, med Trygve Lie som sekretær. På bildet ser vi Tranmæl (nr. 2 fra v.) og Lian (nr. 4 fra v.) ved bordet i forgrunnen, mens Schefflo og Olsen står i annen rekke, like bak Tranmæl.

tilslutning til Moskva-tesene. På dette tidspunkt hadde imidlertid en (forholdsvis liten) høyrefløy, som ikke var villig til å godta tesene, allerede brutt ut av partiet. Men heller ikke DNAs godkjenning av tesene var fri for forbehold. I begrunnelsen for landsmøtevedtaket var det snakk om modifikasjoner av tesene både når det gjaldt spørsmålet om individuelt medlemskap, tillem্পningen av den demokratiske sentralisme og på andre punkter. Samtidig var spørsmålet om disse modifikasjoner var tenkt som midlertidig eller permanent grunnlag for Komintern-medlemskapet latt åpent. Knut Langfeldt har hevdet at det-

te i virkeligheten betydde at DNA aldri sluttet seg til Moskva-tesene. Andre historikere er ikke villige til å gå så langt. Per Maurseth karakteriserer tilslutningsvedtaket som et kompromiss mellom en konsekvent internasjonalisme, representert av blant annet Olav Schefflo, og en mer føderalistisk retning som hadde røtter i den syndikalistisk påvirkede «fagopposisjonen av 1911» med Tranmæl som den fremste eksponent.⁶

Kominterns Norges-politikk må fram til høsten 1921 karakteriseres som relativt passiv og det var i det hele tatt beskjeden kontakt mellom partene. DNAs forbehold overfor Moskva-tesene var i

realiteten blitt godtatt av Komintern-ledelsen, samtidig som det var klart at det bare kunne komme på tale med midlertidige modifikasjoner av tesenes krav. Denne høsten ble det imidlertid gjort et framstøt for å få den norske faglige landsorganisasjonen til å bli medlem av den nylig opprettede Røde faglige internasjonale. Samtidig ble DNA nå kritisert for «organisatorisk uselvstendighet og indre svakhet» og for ikke å ha påbegynt omorganisering av partiet fra kollektivt til individuelt medlemskap og unnlatt å organisere hemmelige kommunistiske celler på arbeidsplassene.⁷ Senere samme høst besøkte en norsk partidelegasjon Moskva der man – i hvert fall tilsynelatende – kom til full enighet om alle spørsmål.⁸

Kort etter oppstod det imidlertid strid om Kominterns nye parole om dannelsen av enhetsfronter og om hvilken politisk taktikk som for øvrig skulle følges etter at arbeiderbevegelsen nå var brakt på defensiven. Frontene i denne striden var lenge uklare. Komintern-ledelsen ventet lenge med å blande seg inn i striden, og når dette skjedde – under det utvidete eksekutivkomitémøtet i juni 1922 – var det med klar kritikk av begge hovedretninger i striden.⁹

I tiden som fulgte kom imidlertid partikampen i DNA til å konsentrere seg om den demokratiske sentralismen og partiets organisasjonsform. Dette var et område der Scheflo og hans tilhengere, kunne regne med full støtte fra Komintern. Fra nå av tok fraksjonene fast form.

Under denne striden kom Komintern-ledelsen under press fra Scheflofløyen som ønsket sterkere støtte fra Komintern i kampen mot tranmælitte-

ne. Samtidig hadde endringen i stridens kjernepunkt i retning av spørsmålet om partidisciplinen og rekkevidden av Kominterns sentralisme gjort saken langt alvorligere for Komintern-ledelsen. I slutten av september 1922 sendte eksekutivkomiteen (EKKI) et brev til DNAs sentralstyre som kritiserte mangelen på kommunistisk disiplin i det norske partiet og manglende oppfølging av omorganiseringen av partiet. Med dette brevet grep Komintern-ledelsen for første gang inn i den norske parti-striden på en måte som innebar klar stillingtagen for en av fløyene.

«Det norske spørsmål» ble tatt opp igjen på Kominterns 4. kongress i november/desember 1922. Det ble lagt et sterkt press på det norske partiet for å få fart i omorganiseringen. Samtidig ble sentralismen i Komintern styrket, blant annet ved at EKKIs medlemmer skulle velges av kongressen og ikke som tidligere utpekes av de enkelte partiene. Resultatet av Komintern-kongressen fikk Tranmæl-fløyen til å gå inn for et brudd med Internasjonalesen. Tranmæl og hans folk hadde imidlertid undervurdert stemningen i partiet for å bevare enheten med Internasjonalesen. På landsstyremøtet i januar 1923 kunne Karl Radek, som var EKKIs utsending, utnytte Tranmællfløyens svekkede posisjon til å få vedtatt et kompromiss som i realiteten innebar et nederlag for Tranmæl. På landsmøtet i partiet en måned senere fikk imidlertid Tranmæl-fløyen, med knappast mulig flertall, vedtatt sitt forslag – det såkalte Kristianiaforslaget – mot et forslag framsatt av Bukharin. Komintern-ledelsen var imidlertid sterkt imot at det skulle komme til et brudd, og da landsmøtets vedtak for øv-

Deltakerne på Arbeiderpartiets landstyre møte i februar 1923. 1. rekke fra v.: Adam Egeden-Nissen, Thina Thorleifsen, Jeanette Olsen, EKKIs utsending Karl Radek med en liten pike på fanget, Emil Stang, Chr. Holtermann Knudsen, Rachel Grepp og Halvard Olsen. 2. rekke: Aksel Zachariassen, Ole O. Lian, Einar Gerhardsen, Olav Scheflo, Håkon Meyer, Ole O. Fremo, Johan Ålberg, Eugene Olaussen, Oscar Nilssen, H. P. Haugli, Alfred Madsen og Alfred Vågnes. 3. rekke: Olav Vegheim, Rolf Hofmo, Jakob Friis, Kristian Aune, Elias Volan, Oscar Torp, Knut Eng, Martin Tranmæl, Gustav Sundby og Ole Øisang.

rig var imøtekommende overfor Kominterns krav, ble ikke saken satt på spissen.

I kjølvannet av landsmøtet ble motsetningene tilsynelatende dempet. Men Komintern-ledelsen ble trolig alarmert av Tranmælløysens tiltak for å skaffe seg full kontroll over partiapparatet. Komintern-ledelsen besluttet å følge opp diskusjonen med tranmælløysene og med lignende strømninger som gjorde seg gjeldende i det svenske partiet på et nytt utvidet EKKI-møte. På dette møtet, som ble avholdt i juni 1923, kom det til

skarpe sammenstøt mellom deler av de norske og svenske delegasjonene og Kominterns ledelse. Til tross for dette, arbeidet Komintern-ledelsen aktivt for forsoning og den var også villig til å gi konsesjoner til tranmælløysene. Det dreide seg imidlertid bare om utsettelse av gjennomføringen av Internasjonalens krav, ikke om varige særordninger for det norske partiet.

I november 1923 ble det så avholdt et ekstraordinært landsmøte der splittelsen av partiet ble fullbyrdet. I løpet av høsten var motsetningene blitt skjer-

pet, dels som følge av en resolusjon om religionsspørsmålet på eksekutivmøtet i juni som mange i det norske partiet reagerte sterkt mot, dels som følge av at tranmællittene sørget for suspensjon av et par framtrepende Schefflo-tilhengere. Det siste ser ut til å ha vært et viktig moment da Komintern-ledelsen besluttet seg for å risikere et brudd med det norske partiet. Komintern-ledelsen hadde lenge sett med bekymring på hvordan Tranmæl-fløyen styrket sine posisjoner i partiet på mindretallets bekostning. Man var nå redd for at Komintern-tilhengerne skulle bli ekskludert av partiet enkeltvis og at dette ville svekke mulighetene til å få dannet et slagkraftig kommunistparti.¹⁰ Landsmøtet ble derfor stilt overfor et ultimatum fra Kominterns side. Da landsmøteflertallet nektet å godta dette (169 mot 110), var splittelsen et faktum. Et mindretall forlot landsmøtet og dannet Norges Kommunistiske Parti.

To trekk karakteriserer Kominterns politikk overfor DNA under partikrisen i 1922/23. På den ene side en klar opprettholdelse av Internasjonals prinsipielle krav: det norske partiet måtte omdannes fra det heterogene og løst organiserte partiet det var til et kommunistisk parti i egentlig forstand, et parti som så vel innad som i forhold til Internasjonen måtte tillempe den demokratiske sentralismen slik denne ble utformet i det russiske partiet og i stadig større grad også i Komintern selv. På den annen side viste Komintern-ledelsen en betydelig vilje til å la det norske partiet få tid på seg i denne omformingsprosessen. Man var innstilt på å akseptere overgangsordninger – men altså ikke varige særordninger. Denne

viljen til å gi det norske partiet tid viste seg i en konsekvent kamp fra Kominterns side på å unngå splittelse av partiet. Selv foran novemberlandsmøtet synes det klart at Komintern helst ønsket å unngå brudd, men at man nå anså det nødvendig å sette Tranmæl-fløyen kniven på strupen.

Inntil da hadde Internasjonen satt betydelige ressurser på kampen om det norske partiet. Det norske spørsmål hadde en framtrepende plass på Kominterns 4. kongress og på flere utvidete EKKI-møter. Organisasjonen sendte ved flere anledninger sine mest framtrepende ledere til Norge – Radek til landsstyremøtet i januar 1923, Bukharin og flere andre til februarlandsmøtet samme år. Det var også meningen å sende en sterk delegasjon til novemberlandsmøtet. Hvor viktig man anså dette å være, framgår av at Zinovjev overveide å reise selv – og det på et tidspunkt da man sto overfor et revolusjonsutbrudd i Tyskland.¹¹

Komintern hadde i lengre perioder utsendt agenter i Kristiania – folk som rapporterte til Moskva, enkelte deltok også aktivt i den norske partikampen. Komintern-ledelsen la i det hele tatt stor vekt på å holde seg orientert om utviklingen i det norske partiet. Det ble også gitt økonomisk bistand. Allerede i august 1920 fikk partiet 10.000 svenske kroner og i desember samme år ble det satt opp et budsjett som ville innebære en overføring til DNA på 180.000 kroner i løpet av 1921.¹² I 1922 ba partiet om å få 130.000 kroner – og fikk nær halvparten, bevilget i gullrubler. Året etter fikk partiet 10.000 gullrubler, dvs. ca. 33.000 kroner.¹³ Det var også vedtatt å yte partiet et lån på 300.000 kroner, et

enormt beløp etter datidens forhold. Det ser riktignok ikke ut til at dette vedtaket ble satt ut i livet.¹⁴ Senere fikk det nystiftede NKP store beløp, av størrelsesorden, kanskje så mye som to til tre hundre tusen kroner årlig de første par årene. I tillegg kom lån og andre former for støtte. Kominterns finansielle støtte til NKP ble imidlertid betydelig redusert utover i 1930-årene – i takt med NKPs minskende politiske betydning.¹⁵

I forskningslitteraturen er det oppstått en kontrovers om i hvilken grad det eksisterte motsetninger i Kominterns ledelse når det gjaldt behandlingen av det norske partiet. Enkelte historikere har ment å kunne påvise en motsetning mellom «harde», representert ved Zinovjev og Kuusinen, og «myke», Bukharin og Radek. Det har bl.a. vært hevdet at Zinovjevs opptreden på Kominterns 4. kongress viser at han ønsket å ta et brudd med det norske partiet.¹⁶ Andre har imidlertid, på grunnlag av kildemateriale i bl.a. Komintern-arkivet, sett grunn til å nedtone motsetningene og hevdet at de bare angikk underordnede taktiske spørsmål. I all hovedsak opptrådte Komintern-ledelsen enhetlig, ikke bare utad, men også i interne overlegninger.¹⁷

DNA var et politisk heterogent og løst organisert parti i et lite land utkannten av Europa. Hvordan skal man forklare at Komintern opptrådte så lempelig overfor dette partiet og satset så mye og så lenge på å bevare det som medlem og å unngå en splittelse? Den tradisjonelle og mest utbredte oppfatning har understreket det norske partiets enestående rolle som et flertallsparti innen arbeiderbevegelsen i sitt land. Et alterna-

tivt syn har hevdet at det norske partiets betydning for Komintern ikke lå i dets mulighet for å bli et ekte kommunistisk parti, men i at det var et parti som ga aktiv støtte til Sovjet-Russland. Siden det i Norge ikke kunne forventes en revolusjonær situasjon som krevde et enhetlig, handlekraftig kommunistisk parti, kunne DNA uten større problemer beholde sitt preg av et ideologisk diffust masseparti.¹⁸ Kildemateriale fra Komintern-arkivet synes imidlertid snarere å styrke den tradisjonelle oppfatningen. Komintern-ledelsen øynet muligheten for å få DNA omdannet til et virkelig kommunistisk parti uten en betydelig splittelse av partiet og uten å miste vesentlig av masseopplutningen om det. Dette håpet var basert på en oppfatning av Tranmæl-fløyen – i hvert fall en betydelig del av den – som mulig å påvirke og endre i kommunistisk retning. Spesielt spilte Tranmæls person en viktig rolle. Det ble lagt sterk vekt på å få ham «omvendt». Komintern-ledelsen var klar over Tranmæls enorme popularitet hos massene og visste hvilken betydning han hadde for den norske arbeiderbevegelsen.¹⁹

Komintern-tilhengerne i DNA utgjorde en politisk temmelig heterogen gruppering. Det som samlet var lojaliteten overfor Komintern – for øvrig sprikte de politiske oppfatningene i mange retninger. Komintern-ledelsen mottok til dels motstridende anbefalinger fra ledende folk innen fraksjonen om hvordan striden med tranmællittene skulle føres. Foran novemberlandsmøtet klarte man likevel å samle seg om et krav om at Tranmæl-fløyen skulle stilles overfor et ultimatum, et krav Komintern-ledelsen som nevnt gikk med på.

Alexandra Kollontaj (1872-1952) var nestleder og fra mai 1923 leder av den sovjetiske handelsrepresentasjonen som høsten 1921 ble opprettet i Kristiania. Kollontaj ble etter novemberrevolusjonen 1917 folkekommisær for sosialvesenet og medlem av Sentraleksektivkomiteen. Ledet 1921 opposisjonen mot det russiske kommunistpartiets nye økonomiske politikk. I årene 1922-1945 hadde hun sitt virke i utenriks-tjenesten, hovedsakelig i Skandinavia.

Det har ikke vært mulig å spore noen direkte forbindelse mellom DNA og det russiske kommunistpartiet – RKP(b). Det russiske partiet sendte ikke en gang egne gjesterepresentanter til DNAs landsmøter slik en rekke andre partier gjorde. Foran februarlandsmøtet ble det riktignok utformet et hilsmingstelegram fra RKP(b), men det ser ikke ut til at dette ble sendt.²⁰ Mangelen på direkte kontakt skyldtes åpenbart at så vel DNA

som RKP(b) var seksjoner av Komintern. Seksjonene var underordnet Komintern. Men ettersom Komintern i økende grad ble et redskap for RKP(b) og førte den politikk RKP(b)s ledelse til enhver tid fulgte, ble seksjonene i økende grad – riktignok indirekte – i realiteten underlagt det russiske partiet. Dette var ikke situasjonen for DNA – der flertallsfraksjonen jo ikke aksepterte full underordning under Komintern. Men allerede i DNAs medlemstid var den russiske dominansen i Komintern betydelig og i NKPs tid var den klar og entydig.

Men selv om det var Komintern som skjøttet partiforbindingene mellom de to land, viser russiske arkiver at det også var andre aktører med i dette bildet. I september 1921 ble det opprettet en sovjetisk handelsrepresentasjon i Kristiania. Det viste seg ikke alltid like enkelt å skille klart mellom partiforbindinger og statsforbindinger og ved et par anledninger måtte utenrikskommisær Tsjitsjerin gripe inn for å innskjerpe dette skillet overfor handelsrepresentasjonens folk. Medlemmene av de lokale partiene kunne, i likhet med folk fra alle andre partier, benyttes som informasjonskilde. Men for øvrig måtte handelsrepresentasjonen være «fullstendig atskilt» fra de lokale partiene.²¹ Alexandra Kollontaj, som var nestleder – fra mai 1923 leder – for den russiske representasjonen, ble likevel benyttet som formidler til Komintern-ledelsen og søkte enkelte ganger å påvirke denne.²² En mer aktiv påvirkning foregikk undertiden via handelsrepresentasjonens partikkel som var ledet av Kollontajs nære medarbeider, Marcel Body. Særlig i månedene forut for november-

landsmøtet sendte Body rapporter til så vel RKP(B) som til Zinovjev direkte med anbefalinger om hvordan det norske partiet burde takles.

II. NKP og Komintern, 1923-34

Forholdet mellom Komintern og det nystiftede NKP var i denne perioden dominert av to spørsmål som hadde nær sammenheng med hverandre: fraksjonsstridighetene i NKP og NKPs forhold til DNA.²³ I utgangspunktet var NKP politisk svært heterogent – en arv fra tiden som Komintern-fraksjon i DNA. Schefflo og Arvid Hansen var hovedeksponentene for henholdsvis en høyre- og en venstrefløy i partiet. Komintern-ledelsens holdning til de ulike retningene varierte med Kominterns egen politiske utvikling.

Komintern-ledelsens inngripen i partiets politikk hadde til dels katastrofale følger og bidro i ikke ubetydelig grad til at partiet i løpet av få år ble redusert til en forholdsvis ubetydelig sekt. Det var særlig Kominterns innflytelse på partiets holdning til DNA som førte til problemer.

Et ønske om større politisk enhet mellom de ulike arbeiderpartiene førte snart til uformelle sonderinger om opprettelsen av et norsk «Labour Party» – en paraplyorganisasjon som skulle gi de eksisterende arbeiderpartier rett til å opprettholde sin ideologiske og organisatoriske selvstendighet innenfor organisasjonens ramme. Tanken om et «Labour Party» ble imidlertid raskt angrepet som «likvidatorisk» av partiets venstrefløy og ble avvist av NKPs sentralstyre i august/september 1925. Ideen hadde også møtt motstand fra Komin-

terns representant i Norge på den tiden. Kort etter lanserte imidlertid Komintern selv forslag om et norsk «Labour Party». Det så ut som om partiledelsen hadde gjort helomvending, og da saken ble kjent utad, kom partiet i et svært uheldig lys.

Både i samtid og ettertid har det vært en vanlig oppfatning at Kominterns Labour Party-parole ikke var oppriktig ment og at Komintern overkjørte den norske partiledelsen i denne saken. Nyere forskning på grunnlag av kilder i Kominterns arkiv har nyansert disse oppfatningene. Fra Kominterns side var ikke Labour Party-parolen bare en manøver, men ble betraktet som en mulighet til å etablere et samlingsparti i Norge der kommunistene skulle kunne oppnå en dominerende posisjon. Det er heller ikke grunnlag for å hevde at Komintern overkjørte NKPs ledelse i dette spørsmålet. Labour Party-spørsmålet ble ikke realitetsbehandlet av Komintern før NKP-representantene var på plass i Moskva og under sakens behandling støttet de norske representantene vedtaket om parolen og tok aktivt del i utformingen av resolusjonsteksten.²⁴

Kominterns ultravenstrekurs fra 1928 fikk særlig alvorlige virkninger for NKP. Holdningen til og analysen av DNAs regjeringsdannelse i januar 1928 bidro sterkt til at Schefflo og et par andre framtreddende medlemmer av partiet meldte seg ut. NKP sluttet seg snart til Kominterns analyse av sosialdemokratene som «socialfascister» og kjørte en konfrontasjonslinje overfor DNA. DNA framsto imidlertid fortsatt som et radikalt sosialistparti som sto til venstre for sosialdemokratiets hovedstrømning el-

lers i Europa. Kominterns sosialfascisme-linje var derfor særdeles virkelighetsfjern i Norge og resultatet måtte bli ekstra ødeleggende for det norske partiet.²⁵

Med de såkalte «Strassburgertesene», som representerte ultravenstretenden- sen i den faglige politikken, hadde selv formannen i partiet, Peder Furubotn, fått nok. Han forlot riktignok ikke partiet, men etter eget utsagn i ettertid fra- trådte han som tillitsmann i partiet hø- sten 1929, selv om formannsvervet ikke ble formelt nedlagt før ved årsskiftet 1930/31.²⁶

I mellomtiden var Furubotn blitt kalt til Moskva der han skulle komme til å oppholde seg i åtte år. Beordring til Moskva var en av Kominterns metoder på denne tiden for å kontrollere og isole- re utenlandske ledere som avslørte tvil eller viste opposisjonelle tendenser.

Furubotn var langt fra den eneste norske kommunisten som oppholdt seg lengre tid i Sovjetunionen i mellom- krigstiden. En rekke andre framtrede- de partimedlemmer hadde lange opp- hold i Moskva der de utførte forskjellig slags arbeid for Komintern. Blant annet var norske kommunister Kominterns utsendinger til partier i andre land. Vi kjenner for eksempel til at Christian Hilt, som bodde i Moskva i flere år, var Komintern-agent i Irland.²⁷

Utover på 1920-tallet var det blitt etablert et omfattende undervisningssy- stem for utenlandske partikadrer i Sov- jetunionen. De mest kjente – og de som hadde norske kommunister som stu- denter – var *Det kommunistiske universi- tet for vestens minoriteter* (KUNMZ), opprettet så tidlig som i 1921, og *Den internasjonale Lenin-skolen* (MLS), eta-

blert i 1925. I perioden 1926-1937 var en rekke nordmenn studenter ved disse skolene. Flere nordmenn var også lære- re ved disse skolene. I 1937 ble stor- parten av den utenlandske kaderutdan- ningen i Sovjetunionen lagt ned og ut- danningen av de skandinaviske kadrene ble flyttet til Stockholm.

Kaderutdanningen var noe av det mest konspirative og myteomspunne ved Kominterns virksomhet. Studente- ne som var tatt opp på skolene levde under falsk identitet og det skulle ikke være kjent i hjemlandet hva de drev med. Som følge av hemmeligholdelsen og den manglende adgang til de russis- ke arkivene, har det inntil nylig vært svært lite kjent om denne virksomhe- ten, dens omfang og i hvor stor grad norske kommunister var involvert i den. For NKPs utvikling skulle det bli av stor betydning at en lang rekke av partiets yngre medlemmer ble sendt som elever til disse skolene. De kom på den måten under direkte ideologisk og politisk innflytelse av det Moskva-ba- serte sentrum for den kommunistiske verdensbevegelse.²⁸

Einhart Lorenz har karakterisert NKP-lederne som blindt Komintern- tro.²⁹ Dette er langt på vei en riktig ka- rakteristikk. Men bildet trenger en viss nyansering. Furubotns reservasjoner og avgang er nevnt. I 1933 tok NKP et oppsiktsvekkende initiativ overfor DNA om å innlede forhandlinger om «et kampfellesskap mot fascismen og de kapitalistiske fremstøt».³⁰ Bakgrunnen for NKPs initiativ var en oppfordring fra Komintern som under inntrykkene fra den politiske utvikling i Tyskland etter Hitlers maktovertakelse for første gang siden 1928 hadde bedt medlems-

Unge pionerer i Stavanger demonstrerer for «arbeiderklassens enhetsfront» 1. mai 1933.

partiene om å søke direkte forhandlinger med ledelsene for de sosialdemokratiske partiene for å få reist en enhetsfront. Dette var et forvarsel om – noen vil hevde innledningen til – en omvurdering av sosialdemokratiet som lå til grunn for folkefrontpolitikken som ble satt ut i livet året etter og bekreftet av Kominterns 7. kongress i 1935.

NKPs initiativ var et altså resultat av en oppfordring fra Komintern. Partiet ble imidlertid kritisert på det skarpeste av det skandinaviske sekretariatet i Komintern for måten forhandlingsutspillet overfor DNA var blitt fulgt opp på, blant annet ved at partiet hadde åpnet for tanken om organisatorisk samling. Partiledelsen måtte – etter en tids vegring – ta selvkritikk for sin enhetsfrontpolitikk og for feil i partiets forhold til sosialdemokratiet. Episoden

førte til en oppblussing av striden mellom ulike tendenser i partiet og ble etter en tid fulgt av ommøblering i partiets ledelse etter direkte inngrep fra Komintern. Formannen, Henry W. Kristiansen, ble erstattet med veteranen Adam Egede-Nissen, mens den relativt ukjente Emil Løvlien nå ble partiets sekretær.

Partiledelsens takling av samarbeidsutspillet overfor DNA var neppe uttrykk for noen folkefrontlinje «på forskudd». Det representerte imidlertid et visst avvik fra Kominterns linje, et avvik som også viste seg i at enkelte i ledelsen – stikk imot Kominterns syn – hevdet at det var galt å rette hovedslaget mot sosialdemokratiet istedenfor mot borgerskapet. NKP-ledelsen hadde også vist en viss vilje til selvstendig opptrøden ved lenge å vegre seg mot å ta selvkritikk.

III NKP og Komintern 1935-1943

I perioden fra Kominterns VII. verdenskongress i 1935 og oppløsningen av Komintern i mai/juni 1943 gjennomløp Kominterns linje dramatiske endringer: paroler om antifascistisk folkefront, anti-imperialistisk klassekamp med brodd mot vestmaktene og bred nasjonal front mot Nazi-Tyskland karakteriserte tre distinkte underfaser. Samtidig førte krig og okkupasjon til dramatisk endrete kommunikasjonsmuligheter mellom Komintern og det enkelte medlemsparti. Det gjaldt i høy grad også for NKP.

Til tross for vedtak på verdenskongressen om større handlefrihet for de enkelte parti, er det vanskelig å se noen praktisk endring i forholdet Komintern – NKP fra 1935. Det innebar fortsatt utsendelse av bindende politiske vedtak og signaler gjennom Kominterns presse og sovjetisk presse og politisk skoling ved partiskoler i Sovjetunionen (fra 1937 i Stockholm), men også med spesielle pålegg, møter og andre inngrep overfor NKP. Selv om Komintern ikke grep inn med direkte utskiftninger i ledelsen i denne fasen, blandet den seg fortsatt inn også i personellspørsmål i NKP.

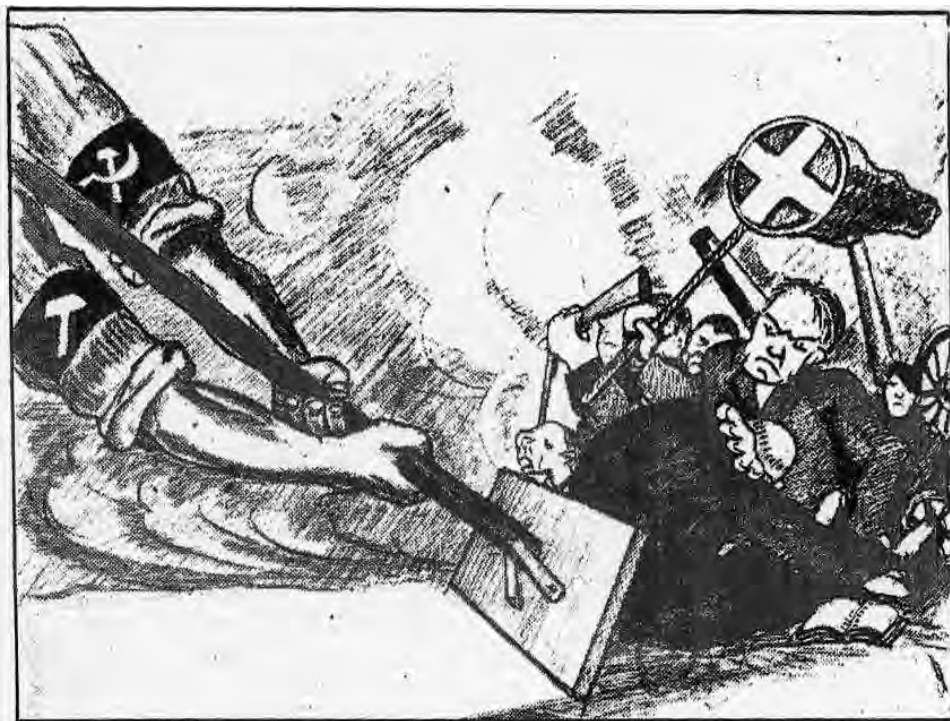
Et godt eksempel kan de møtene være som ble holdt i Moskva i april-juni 1937 om «det norske spørsmål» – med deltakelse av tilreisende NKP-ledere, NKPer med opphold i Moskva og medlemmer av EKKIs sekretariat og andre medarbeidere i Kominternapparatet. Her ble spørsmålet om partiets presse og arbeidsfordelingen og organiseringen innen den sentrale partiledelsen diskutert og Kominterns ansvarlige or-

ganer ga detaljerte pålegg om utskifting og organisering av arbeidet – også på regionalplanet.

Viktigst var likevel utformingen av den politiske linjen. Tre områder pekte seg ut som særlig viktige for Komintern. For det første ble NKP pålagt å forsterke sitt arbeid for å drive Norge over på en annen utenrikspolitikk – med bl.a. kollektiv sikkerhet. For det andre ble NKP refset for manglende aktsomhet og vektlegging av kampen mot trotskismen. Partiet ble pålagt å søke å knytte an til anti-trotskistiske holdninger også i DNA. Slik ble stalinismens utrenskninger søkt brakt ut også til små medlemspartier i Komintern som NKP.

For det tredje ble NKP også refset for manglende innsats og resultater når det gjaldt den nye enhetsfront-/folkefrontlinjen. NKP hadde riktignok ikke direkte vegret seg for å anta den nye linjen, slik f.eks. det danske partiet gjorde. Men NKPs resultater var tilnærmet lik null.

Det spesielle ved Norge var den utforming av enhetsfrontlinjen som fikk NKP til å forhandle til og med om organisatorisk samling med Arbeiderpartiet – med Kominterns fulle støtte i prinsippet. NKP ble av Komintern bedt om å fortsette forhandlingene også om DNA skulle vedta å slutte seg til SAI, den sosialistiske internasjonale. Dette skyldtes at DNA ble vurdert som et mer radikalt parti enn de øvrige sosialdemokratier, og da NKP samtidig var svakt, var tanken å få til, om ikke en omdanning av DNA i revolusjonær retning, så i hvert fall en splittelse der de «revolusjonære» deler gikk sammen med NKP. Muligheten lå i DNAs organisasjonsmo-

Den norske folkefronten av Arbeiderpartiet og kommunistene vil sammen feie bort Quisling og hans nazi-tilhengere, tror tegneren i NKUs organ, Klassekampen, nr.13-14, 1936.

dell: NKP ble pålagt å fortsette arbeidet med å få flest mulig av «sine» fagforeninger til å slutte seg kollektivt til DNA – og så la sine medlemmer aktivt infiltrere DNA med slike mål for øye.

Framstøtene førte ikke fram. På møtene i Moskva i 1937 anførte en fra NKP hold at denne samlingslinjen ikke hadde grobunn blant medlemmene, men var blitt vedtatt på møter i Moskva kort før landsmøtet i 1936 og innebar en kursendring som kom som «en bombe» på landsmøtet. Dette viste på ny problemene med å tre ferdige politiske opplegg fra Moskva ned over hodet på medlemmene i det nasjonale parti.³¹ Tilsynelatende var de negative reaksjoner i

NKP tilsvarende dem i det danske partiet.³² Men siden kravene til det norske partiet var klart mer vidtgående – med pålegg om å arbeide innen det konkurrerende parti DNA – er en slik sammenstilling neppe helt holdbar.

Kominterns linje og pålegg ble akseptert i prinsippet, men dette utelukket ikke kritikk den andre veien. Til møtet i 1937 hadde eks-formann Peder Furubotn forfattet et brev der han var kritisk til ultravenstrelinjens praktiske anvendelse på Norge i 1929. Henry W. Kristiansen, også han eks-formann avsett av Komintern (i 1934), kritiserte likeledes Kominterns angrep på og inngrep i NKP i 1933-34 – i lys av linje-

dringen ett år senere. Referatene gir inntrykk av partiledere som kunne fremme motangrep og lufte egen misnøye. For begge disse gjaldt riktig nok at de følte seg som Kominterns syndebukker for feil som Komintern selv var medansvarlig for.

I tillegg vet vi at Kominterns retningslinjer tradisjonelt ikke ble følt som alt for forpliktende på partiets grunnplan. Flere NKP-dominerte fagforeninger unnlot for eksempel å følge de nye parolene fra både Komintern og eget parti om kollektivt medlemskap i DNA. Kominterns autoritet ble ikke prinsipielt utfordret, men det var ingen ukritisk og servil underkastelse vi møter – særlig ikke om vi går ned til grunnorganisasjonenes praktiske hverdagsarbeid. NKPs lag og medlemmer var ikke bare forventede utøvere av den sentrale partilinj, men også bærere av faglige og lokale tradisjoner med basis i bransje eller lokalsamfunn.

Hitler-Stalin-pakten og den påfølgende linjeendringen i august-september 1939 viste de samme opprinnelige problemer med å frigjøre seg fra den tidligere anti-tyske linjen for NKP som i flere andre kommunistpartier. Men den viste også at NKP som de øvrige bøyde seg for Kominterns autoritet og lojalt foretok den pålagte politiske saltomortale til en nøytralitet med økende anti-britisk slagside. Rapporter viste at særlig under Finlandskrigen ble NKPs hovedorgan studert med lupe i Moskva og alle tegn til avvik eller svakhet ble det slått ned på. Spesifikke «råd», dvs. direktiver, ble så vedtatt til NKP – som til SKP og DKP – i mars 1940. Her ble NKP pålagt å forsterke kampen mot «den imperialistiske krig», mot krigs-

hisserne i Storbritannia og Frankrike, og mot deres hjemlige støttespillere, som Arbeiderpartiet.³³

Tiden fra det tyske angrep på Norge og Danmark 9. april 1940 og fram til Kominterns oppløsning utgjør en særegen periode når det gjelder forholdet NKP-Komintern. På den ene side eksisterte Komintern og dermed NKPs formelle underordningsplikt som før. På den annen side gjorde invasjon, okkupasjon og illegalitet for NKP (fra 16.8.1940) og så tysk invasjon i Sovjetunionen selv at rammevilkårene ble dramatisk forandret og dermed Kominterns/RKP(b)s mulighet for å styre og kontrollere NKP og andre medlemspartier drastisk redusert i praksis. Både internasjonalt og nasjonalt tvang desentralisering seg fram etter hvert.

I NKPs tilfelle hadde Komintern ingen kontakt hele høsten 1940. Først rundt årsskiftet 1940-41 ble det opprettet kontakt via SKP. Vedtatte direktiver fra Komintern trengte måneder på å komme fram. I motsetning til flere andre kommunistpartier hadde NKPs ledelse ikke direkte radiokontakt med Moskva. Derimot var det en viss kontakt mellom NKP og det sovjetiske generalkonsulatet, som den tidligere legasjonen nå het, i Oslo.

Etter «Barbarossa» – det tyske angrepet på Sovjetunionen – ble forbindelsene dårligere og styringsproblemene enda større. I praksis ble direktivene i hovedsak begrenset til generelle politiske appeller. Disse ble først og fremst formidlet over Moskva Radio. NKP-ledelsens flytting til oppholdssteder oppe i fjellene gjorde forbindelsen utad ekstra problematisk. Forbindelsen gikk via kurerer direkte eller via NKP-flyktning-

er i Sverige til/fra den sovjetiske legasjon i Stockholm. Partiets krigsleder Peder Furubotn ble av den svenske partiformann, med russernes uttalte autoritet i ryggen, bedt om å komme til Sverige tidlig i 1942, men avslø.³⁴

Forbindelsene ble altså først og fremst sterkt redusert, men også knyttet mer direkte til Sovjetunionen enn før. Komintern – ved Dimitrov – ser fra nå av ut til først og fremst å ha vært passiv mottaker av rapporter fra sovjetiske diplomater og NKVD-agenter når det gjaldt Norge og NKP.³⁵

Den nye «handlefriheten» for NKP hadde ført til konflikt - eller snarere politisk uenighet - under den siste del av pakt-perioden. Mens Komintern fra sommeren 1940 forordnet en klarere anti-tysk tyngdeforskyvning³⁶, fulgte NKPs folk i LO en realpolitisk tilpassningslinje som i Kominterns øyne ga for mange konsesjoner til både NS-regimet og den tyske okkupanten. Til tross for Kominterns kritikk, som det er uklart om NKP på grunn av kommunikasjonsproblemene kjente det fulle omfang av, fastholdt NKP sin kurs. Dette er et annet bilde enn det som tradisjonelt er gitt.

Etter «Barbarossa» ble handlefriheten enda større, men divergensene færre. Partiets krigsleder Peder Furubotn fulgte de generelle parolene fra Moskva om å forsøke å etablere samarbeid i en «nasjonal front» og å få igang militant motstand mot okkupantens militære og krigsøkonomiske ressurser. Ved siden av den nasjonale kamp skulle dette tjene også som hjelp til det sosialistiske Sovjetunionens kamp for å overleve. At de to parolene – om nasjonalt samarbeid og militant kamp – i Norge lenge

utelukket hverandre, er en annen sak. Det skyldtes den hjemlige hjemme-frontledelsens generelle avvisning av sabotasje etc. fram til inn i 1944.³⁷

Det ser ikke ut til at Sovjetunionen kunne eller ville gi NKP hjelp i særlig omfang. Ennå rundt årsskiftet 1942-1943 ba NKPs representant i Sverige gjennom den sovjetiske legasjonen om penger til lønn og drift av arbeidet i Sverige fra Komintern – og om våpen og utstyr fra Sovjetunionen. Forgjeves – etter alt å dømme.³⁸ Det samme gjaldt også senere. Det er pekt på at dette trolig gjenspeilte at Sør-Norge ble definert som vestlig innflytelsessfære av Sovjetunionen, som derfor ønsket å spille en tilbaketrasket rolle der for ikke å skape motsetninger til britene og amerikanerne.³⁹ Det er også postulert at Sovjetunionen av samme grunn ikke ønsket at NKP skulle profilere seg for sterkt med en egen, aktivistisk linje.⁴⁰ Dette er imidlertid ikke dokumentert så langt. Det vi vet er at NKPs linje var i samsvar med de generelle motstandsparoler fra Moskva, at den i hovedsak var lik den som ble fulgt av for eksempel det franske og det danske partiet, og Kominterns leder Dimitrov ytret seg anerkjennende om Furubotn og hans linje.⁴¹

IV NKP og RKP(b) / SUKP etter Komintern

Med oppløsningen av Komintern med virkning fra 10.6.1943 inntrådte en ny situasjon. Den formelle binding til en felles generalstab under faktisk sovjetisk kontroll var borte. Det åpnet på den ene siden for økt reell selvstendighet og for mulighet til å stå fram med en nasjonal profil. På den andre

siden betydde det bortfall også av et formidrende organ mellom RKP(b)/SUKP og de øvrige kommunistpartier. Det som heretter ville være av kontakt og innflytelse, måtte nå gå direkte til og komme direkte fra sovjetiske instanser – om det da ikke ble forsøkt effektivt via andre kommunistpartier.

Vi ser at NKPer i Sverige fortsatte å ha kontakt med den sovjetiske legasjonen i Stockholm under hele krigen. Fra legasjonen gikk det fortsatt rapporter til Dimitrov. Han arbeidet nå i flere sovjetiske politiske organer med ansvar for internasjonalt arbeid og var til hjemreisen til Bulgaria høsten 1945 «det viktigste forbindelsesledd mellom de sovjetiske apparatene og de europeiske kommunistiske partiene».⁴² I oktober 1944 ba Dimitrov sin kontaktperson ved Sovjet-legasjonen i Stockholm om svar på en rekke spørsmål vedrørende NKPs organisasjon og å undersøke muligheten for direkte radiokontakt med NKPs ledelse i Norge. Til tross for positiv NKP-respons ble dette siste ikke realisert. Uansett viser dette at de etablerte kontaktnett ble forsøkt opprettholdt videre.⁴³

Opplysningen av Komintern ser ikke ut til å ha betydd noe særlig for NKPs politiske linje - i motsetning til hva som var tilfellet med f.eks. det nederlandske partiet. Den nasjonale retorikk og symboler var for lengst tatt i bruk - og NKPs faktiske handlefrihet foregrep den formelle.

Titlestad har hevdet at sovjetiske ledere så på Furubotn som nasjonal avviker på grunn av hans illegale virksomhet og anti-tyske linje fra 1940 og at de så på ham med mistro også senere under krigen.

Halvorsen har gått imot dette som galt eller udokumentert. Furubotns kritikk av partilinjene høsten 1940 og våren 1941 var på linje med den kritikk Komintern selv kom med, og dokumentene fra Dimitrovs arkiv gir ingen indikasjon på negativ vurdering av Furubotns politikk eller person under krigen. «En trofast kommunist» sies det i en kortbiografi fra 1942, som også hentes fram uendret ved senere anledninger. Om den sovjetiske representant i Stockholm Aleksandra Kollontaj og andre ved Sovjetlegasjonen *kanskje* hadde andre oppfatninger, slik Titlestad gir visse indisier på, blir for spinkelt grunnlag å trekke generelle slutninger på. Også bruddet i 1944 mellom partileder Furubotn og Asbjørn Sunde, leder av Wollweberorganisasjonen i Norge og samtidig leder av NKPs sabotasjevirksomhet, kan forklares på andre måter enn med Sundes tilknytning til sine sovjetiske oppdragsgivere i NKVD, slik Titlestad har gjort. Det peker også Lars Borgersrud på i sin avhandling om Sundes organisasjon.⁴⁴

I perioden fra frigjøringen i mai 1945 forsøkte NKP fortsatt å profilere seg som et nasjonalt parti. Sovjetunionens prestisje var imidlertid også stor etter krigen og for NKP var det også av den grunn naturlig fortsatt å navigere etter de generelle politiske signaler russerne sendte ut.

Det er blitt spekulert om sovjetisk inngrep som årsak til sammenbruddet i samlingsforhandlingene mellom NKP og Arbeiderpartiet i 1945. Påstanden er udokumentert og den er langt fra nødvendig som forklaring. De dokumenter fra RKP(b)s internasjonale avdeling som Titlestad har funnet og presentert, tyder på at det sovjetiske partiet som-

NKPs krigsleder Peder Furuboth (til h.) sammen med Ivar Ertresvaag i sentralforlegningen i Hemsedal, der medlemmer av partiledelsen oppholdt seg fra mai 1942 til våren 1943. Her fikk Furuboth noe nær enevoldsmakt, og det oppstod en ikke ubetydelig persondyrkelse.

meren 1945 var lite orientert om hva som foregikk i NKP og neppe kan ha hatt mulighet for innblanding den gangen. At de i ettertid klart markerte at det hadde vært riktig å torpedere samlingsplanen, er en annen sak.⁴⁵

Titlestad har vist at RKP(b) likevel nokså raskt etter krigen viste aktiv interesse for situasjonen og utviklingen i NKP - som for de øvrige kommunistpartier. Oppløsningen av Komintern hadde ikke ført til at det sovjetiske partiet ga opp sin ambisjon om politisk kontroll med kommunistpartiene. Samtidig ser vi at enkelte førkrigsledere i NKP, som veteranen Adam Egede-Nissen, aktivt forsøkte å trekke russerne med i sin kamp mot den nye partiledelsen under Peder Furuboth.

Med intensivering av den kalde krigen og dannelsen av Kominform i 1947, signaliserte RKP(b) et eksplisitt behov for igjen å samle kommunistpartiene på en linje med frontstilling mot vestmaktene og deres sosialdemokratiske og borgerlige støttespillere. RKP(b)s faktiske ideologiske og politiske lederrolle og krav på oppslutning fra de øvrige kommunistpartiene ble igjen innskjerpet og ble et også uttalt premiss for kommunistisk tenkning og politikk. Den finansiering av de vesteuropeiske kommunistpartiene fra Øst-Europa som RPK(b) tok initiativet til fra 1950 og var en hovedbidragsyter til (se nedenfor), understreket disse politiske båndene. Selv om NKP aldri ble tilsluttet Kominform, utba RKP(b)s internasjonale av-

deling seg rapporter via Sovjetunionens utenriksdepartement fra ambassaden i Oslo om NKPs politiske linje. Særlig var en opptatt av om avvisningen av Marshall-planen var klar og konsekvent nok. Det hadde den etter avdelingens mening opprinnelig ikke vært i NKPs stortingsgruppe. Først litt etter litt, blant annet som følge av kritikk fra partisekretær Furubotn, utviklet stortingsfraksjonen den rette konsekvente motstandsholdning.⁴⁶

I en særstilling står spørsmålet om Sovjet-Unionens rolle i partistriden og de påfølgende utrenskningene i NKP i 1948-50, der et flertall av partiets ledelse samt den nå avgåtte sekretær Furubotn ble ekskludert med beskyldninger om å være «titoister», «trotskister», og «Rajk-folk». Utad framstod dermed utrenskningene som en klar parallell til de samtidige utrenskningene i Øst-Europa og dermed som initiert av Sovjetunionen. Men var det slik?

Både politiske debattanter og historiskrivere har delt seg i to retninger. En retning, med Titlestad som fremste norske historikerrepresentant, har sett Furubotn som «titoist» og Sovjet-instanser som den egentlige drivkraft bak utrenskningene. Furubotn var en kjetter allerede under krigen, og med sin nasjonale profil etter krigen ble han et naturlig offer når kampanjen mot Tito førte til jakt på «titoister» ikke bare i øst. Utrenskningen i Norge var derfor planlagt av det sovjetiske partiet og iverksatt av sovjetiske diplomater og hemmelige tjenester, slo Titlestad fast i 1992.⁴⁷

Terje Halvorsen har på den annen side pekt på interne motsetninger i NKP som en nødvendig og langt på vei også tilstrekkelig forklaring. Han viser til at

også de ekskluderte støttet Stalin mot Tito. For ham har konflikten vært et mulig eksempel på hvordan RKP(b)s politiske linje også kunne brukes i interne oppgjør: Først gjorde Furubotn linjeskiftet i 1947 til et våpen mot det sittende flertall i partiledelsen i 1948, så – i 1949 – slo det tidligere flertallet tilbake og legitimerte sin aksjon mot rivalene som kamp mot «titoisme» for å være sikker på RKP(b)s og andre broderpartiers støtte. Men også han pekte på at bare sovjetisk arkivmateriale kunne besvare spørsmålet om hvilken rolle sovjetiske instanser egentlig hadde spilt.

Dokumenter fra RKP(b)s internasjonale avdeling 1947-48 som Halvorsen i 1992 fikk tilgang til, syntes etter hans vurdering å bekrefte hans tolkning om stridens opprinnelig norske bakgrunn: Disse sovjetiske partibyråkratene så i utgangspunktet på konflikten som en indre norsk strid og var både forvirret og bekymret. Politisk var de først tilbøyelige til å holde en knapp på Furubotn, selv om de hadde andre innvendinger mot ham. Så seint som i november 1948 var Suslov innstilt på å innby både Furubotn og Løvlien til Moskva for å mekle, i et håp om å få slutt på «de usunne motsetningene» i partiet og mellom de to.⁴⁸

Den mest omfattende kildegransking i Moskva har siden Torgrim Titlestad foretatt. Resultatene er dels lagt fram som en artikkel med kommenterte dokumentutdrag⁴⁹, men først og fremst i en doktoravhandling fra 1996, i bokversjon året etter. Titlestad har forlatt eller modifisert en del tidligere standpunkter, men opprettholder sin hovedtese om at RKP(b) eller andre sovjetiske

instanser, som KGB, etter all sannsynlighet sto bak aksjonen – selv om de brukte norske aktører.⁵⁰ Han understreker at Furubotn ikke var direkte opposisjonell, men at han dels kunne sees som «zhdanovist», dvs. tilhenger av A. Zhdanov, dels indirekte som «titoist» ved at han krevde et eget nasjonalt handlingsrom mot å overlate til russerne å kontrollere det internasjonale.

Selv om noe endelig bevis for direkte sovjetisk initiativ så langt ikke er lagt fram, styrker utvilsomt Titlestads siste arbeid indisiene på dette punkt. Han påpeker med rette det mistenkelige i at det sovjetiske partiarkivet plutselig er «blankt» når det gjelder NKP etter landsmøtet i 1949. Titlestad viser også til «fraksjonisme»-beskyldninger mot Furubotn fra leder for den internasjonale avdeling i et brev fra august 1949, i Stalins kanselli.⁵¹ På et eller annet tidspunkt mellom november 1948 og denne datoen har følgelig det sovjetiske partiet revurdert sin holdning og entydig tatt stilling mot Furubotn og hans fløy. Det kan ha vært før landsmøtet i NKP i februar 1949, der de utenlandske gjestene tok standpunkt mot Furubotn, slik Titlestad mener. Men det finnes også motargumenter mot denne dateringen.⁵² Det er også, påpeker Titlestad, uklart om det sovjetiske inngrep skjedde indirekte, i form av et «signal», eller som direkte «ordre» til Furubotns norske motstandere. Han heller likevel mest til den siste muligheten. Fortsatt gjenstår likevel å finne et entydig og konkret bevis for sovjetisk initiativ som avgjørende for aksjonen.

Titlestad mener også at Stalin selv var ansvarlig for aksjonen. «Stalin fjerna Furubotn.»⁵³ Dette er en tese som er

omdiskutert og som det så langt ikke er lagt fram noe empirisk belegg for.⁵⁴

Perioden fram til 1956 var preget av full oppslutning om RKP/SUKPs linje og forsvar for Sovjetunionen fra NKPs side. Året 1956 kom derimot til å innebære rystelser og tvil som foregrep andre holdninger. Khrusjtsjovs hemmelige tale på SUKPs 20. partikongress, mens de utenlandske delegatene ble holdt i uvitenhet, skapte problemer og bitterhet. Oppstanden i Ungarn og Sovjetunionens knusing av denne skapte ikke bare tvil, men betydelig frafall i rekkene. Det gjaldt riktignok først og fremst velgerne: partiet mistet i 1957 en tredel av sine velgere fra 1953. Blant medlemmene var frafallet betydelig mindre. Men den blinde troen på SUKPs linje og på den sovjetiske propagandaens skildring av forholdene i Sovjetunionen og Øst-Europa hadde fått et skudd for baugen. «Det var en dyp krise som rystet partiet ...», skriver den senere partiformann Reidar T. Larsen.⁵⁵ Likevel framsto NKP videre fram til 1960 fortsatt klart som lojal støttespiller for Sovjetunionen.

Dette gjenspeiles også i de penger som ble overført til NKP. Tall for alle år foreligger ikke, men de som vi har viser overføringer pr. år fra 20.000 \$ i 1950 til 45.000 \$ årlig 1957-63, dvs. relativt betydelige beløp. De viser også at NKP ikke hadde spesielt høy prioritet og mottok langt mindre beløp enn for eksempel det finske partiet og også mindre enn det svenske og danske.⁵⁶

Overføringene gjorde det utvilsomt mulig for NKP å opprettholde en større administrasjon og større virksomhet enn mulig ut fra egne ressurser. De styrket avhengigheten, men dette mo-

Det nye samlingspartiet SV holder pressekonferanse i Samfunnshuset våren 1974. Fra v.: SVs daglige leder, Roald Halvorsen, Ove Larsen (uavhengig), Berit Ås (AIK), Finn Gustavsen (SF), Reidar T. Larsen (NKP) og SFs fungerende formann, Stein Ørnhøi.

mentet bør trolig ikke overdrives. Det var lojaliteten som skapte pengeoverføringene, ikke omvendt.

Rystelsene i 1956 foregrip den nye perioden fra 1960 til 1974-75. Den var kjennetegnet av at SUKPs ideologiske og politiske lederrolle nå ble utfordret fra flere kanter og partiets tidligere autoritet var svekket. Det kinesiske partiets (KKP) konkurrerende linje og det italienske, svenske og andre partiers mer selvstendig linje, seinere kalt «eurokommunisme», skapte såkalt «poly-sentrisme».

For NKP innebar det en mulighet til å markere sterkere en viss uavhengighet av SUKP. I motsetning til det svenske partiet unnlot riktignok NKP å slå inn på en klar eurokommunistisk linje. Men i motsetning til det danske forsøkte det ved flere anledninger å demonstrere at det ikke danset etter Moskvas pipe. Det betydde et visst oppbrudd fra

den tradisjonelle tesen om at «...kriteriet for en kommunist er hans holdning til Sovjetunionen.»⁵⁷

For NKP slo det ut som en bevisst vegring mot å velge side i striden mellom SUKP og KKP. Selv om partiet politisk utvilsomt sto SUKPs linje nærmest, nektet NKP å delta på verdenskonferanser eller andre tiltak som skulle lage bannbuller mot KKP. Ikke minst den nye partileder fra 1965, Reidar T. Larsen, sto klart på denne linjen. Han avvirket også etter eget utsagn partiskolene i Sovjet-Unionen og DDR. Opposisjonen i ledelsen mot denne linjen – en opposisjon som gikk ut av ledelsen i protest i 1967 – forfektet oppslutning om SUKPs linje internasjonalt. Det skjedde mindre ut fra en ukritisk holdning til Sovjetunionen enn ut fra en klart fordømmende holdning til Kinas linje både internasjonalt og innenrikspolitisk (kulturrevolusjonen). I tillegg

kom et ønske om en mer «eurokommunistisk» linje i innenrikspolitikken.

Fra slutten av 1960-tallet falt NKP likevel i praksis ned på SUKPs side i konflikten med Kina, men med fortsatte formaninger til begge sider om å finne en løsning på striden.

NKP markerte også formell avstand-taken til Sovjetunionens politikk i enkeltspørsmål. Det gjaldt ikke minst invasjonen i Tsjekkoslovakia i 1968, der NKP avleverte en usedvanlig skarp protest (men uten å eksplisitt støtte Dubceks politikk). Resultatet ble et midlertidig nedkjølt forhold til SUKP, DDRs SED m.fl. Pengeoverføringene fra øst fortsatte likevel som før fram til 1965. For årene videre fram til 1975 vet vi at penger dels ikke ble overført, dels mangler vi opplysninger. Sven Holtsmark har pekt på at midler trolig ikke ble utbetalt i Reidar T. Larsens formannstid. Dels ønsket Larsen selv at NKP skulle være økonomisk uavhengig, dels var russerne og øvrige bidragsytere misfornøyd med NKPs linje.⁵⁸ Om SUKP forsøkte å bruke økonomien som pressmiddel for å tvinge NKP inn på sin side, var det ikke vellykket.

Uansett må det presiseres at NKP i hovedsak fortsatt forsvarte og støttet Sovjetunionens og Øst-Europas system og politikk. Det var derfor en uavhengighetsmarkering innen klare grenser.

Ved valget i 1973 gikk NKP sammen med SF, utbrytere fra Arbeiderpartiet og uavhengige i et sosialistisk valgforbund, som gjorde et meget bra valg. Men da samarbeidet ble ført videre mot samling i ett parti i 1974-75, førte det til intern strid og krise i NKP. Partiformann Reidar Larsen og en del andre ledende NKPer gikk over i det nye Sosialistisk

Venstreparti (SV), mens flertallet konsoliderte seg på en plattform med prinsipiell oppslutning om Sovjetunionen og Øst-Europa. Sovjetiske, øst-tyske og andre østeuropeiske instanser og publikasjoner hadde signalisert en klart negativ holdning til samlingen, men det er uenighet blant de sentrale aktørene i NKP om hvilken rolle dette spilte for utfallet.⁵⁹

NKPs posisjonsendring ble tydelig da partiet støttet den sovjetiske invasjonen i Afghanistan i 1979, med ny avskalling fra ledelsen som resultat.⁶⁰ Vi vet at den økonomiske støtten fra øst også fortsatte helt til 1990.⁶¹ Sovjetunionens sammenbrudd så ut til å skulle gi rest-partiet det endelige dødsstøtet. Pasienten viste seg imidlertid bare å være skinndød og NKP eksisterer fortsatt, om enn som en svært liten gruppering.

Noter

- 1 Dette er en oppdatert og noe utvidet versjon av en artikkel publisert i Jungar, Sune og Jensen, Bent: *Sovjetunionen och Norden – konflikt, kontakt, influenser*. Helsingfors 1997. Åsmund Egge har hovedansvaret for delene I og II, Terje Halvorsen for III og IV.
- 2 Egede-Nissen, Adam: *Et liv i strid*. Oslo 1945, s. 101-108.
- 3 Jfr. f.eks. Kan, Aleksander: *Nikolaj Bucharin och den skandinaviska arbetarrörelsen*. Uppsala 1991.
- 4 Maurseth, Per: *Fra Moskva-teser til Kristiania-forslag*. Oslo 1972, s. 24.
- 5 Langfeldt, Knut: *Moskva-tesene i norsk politikk*. Oslo 1961, s. 56-61.
- 6 Langfeldt 1961, s. 86, 101ff; Maurseth 1972, s. 30. Jfr. også Petrick, Fritz: Die Aufnahmebedingen der Kommunistischen Internationale und die Norwegische Arbeiterpartei. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 3/1976, s. 292-301, som eksplisitt avviser Langfeldts oppfatning.

- 7 Det russiske statsarkiv for sosial og politisk historie (RGASPI), f.495, op.18, d.52, l.48-50.
- 8 Egge, Åsmund, *Komintern og krisen i Det norske Arbeiderparti*, Oslo 1995, s. 15ff.
- 9 Om innholdet i denne striden, se feks. Maurseth 1972.
- 10 Egge 1995, s. 111-112.
- 11 Egge, 1995, s. 109f.
- 12 RGASPI, f.495, op.2, d.1, l.63; f.5, op.3, d.49, l.22.
- 13 Opplyst av Lasse Bjorlin på grunnlag av dokumenter i Kominterns arkiv.
- 14 Egge, 1995, s. 75-77.
- 15 Den mest oppdaterte framstillingen av de økonomiske forbindelsene mellom Komintern og DNA/NKP er Holtmark, Sven G.: Sovjetiske penge i norsk politik?, i Thing, Morten (red.): *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990*. København 2001.
- 16 Lorenz, Einhart: *Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919-1930*. Oslo 1978, s. 153-154; Löwy, A.G.: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht. Bucharin: Vision des Kommunismus*. Zürich og Wien 1969, s. 189-190.
- 17 Kan 1993, s. 64, 75; Egge 1995, s. 54f, 61, 128.
- 18 Terjesen, Einar: *De russiske kommunister, KPD og norsk arbeiderbevegelse*. Hovedoppgave, Oslo 1978.
- 19 Egge 1995.
- 20 Ibid., s. 78f.
- 21 Den russiske føderasjons utenrikspolitiske arkiv (AVPRF), f.04, op.30, p.198, d.52314, l.4-5 og f.04, op.30, p.199, d.52327, l.32-33, trykt i norsk oversettelse i Holtmark, Sven G. (red.): *Norge og Sovjetunionen 1917-1955. En utenrikspolitisk dokumentasjon*. Oslo 1995. Dok. 47 og 60.
- 22 Egge 1995. Formidlingen skjedde ofte via det sovjetrussiske utenrikskommissariatet.
- 23 Standardverket om NKPs historie 1923-31 er Lorenz, Einhart: *Det er ingen sak å få partiet lite*, Oslo 1983; Gilberg, Trond: *The Soviet Communist Party and Scandinavian Communism. The Norwegian Case*, Oslo 1973, holder ikke historiefaglig mål. Den "offisielle" partihistorien er Lippe, Just: *Norges Kommunistiske Partis historie*, Oslo 1963.
- 24 Rønning, Ole Martin: *NKP, Komintern og forsøkene på å etablere et «Labour Party» i Norge, 1925-1926*. Hovedoppgave, Oslo 2000. Jf. f.ø. Rønnings artikkel i denne årboka.
- 25 Lorenz 1983, s. 96, 193; Halvorsen, Terje: Enhet med «socialfascistene»? NKPs forslag om samarbeid med DNA våren 1933. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 2/1985, s. 139-156.
- 26 Titlestad, Torgrim: *Peder Furubotn 1890-1938*, Oslo 1975, s. 156-158.
- 27 Opplyst av Barry McLoughlin.
- 28 Rønning, Ole Martin: *Norske kommunister på Kominterns kaderskoler 1926-1937* (upublisert manuskript 2002). Jf. også Rønnings artikkel i denne årboka og Hansen, Arvid G.: Kaderutdanningen i Moskva, i *Arbeiderhistorie* 1998, Oslo, samt enkeltopplysninger i Titlestad, Torgrim: *I Stalins skygge. Om korleis ein politisk leiar byggjer og taper makt. Peder Furubotn, NKP og SUKP 1945-1949*, Bergen 1997, s. 55-56 og 94; Berntsen, Harald: *To liv – én skjebne: Viggo Hansteen og Rolf Wickstrøm*. Oslo 1995, s. 98 og 108; Jentoft, Morten: *De som dro østover: Kolanordmennenes historie*. Oslo 2001, s. 87 og 113-114.
- 29 Lorenz 1983, s. 194.
- 30 Halvorsen 1985.
- 31 Om møtene, se protokoller med referat, bilag og vedtak i RGASPI, Moskva, f. 495, op. 20, d. 448 og f. 495, op. 18, d. 1227 og 1230, Arne Pettersens film i AAB. Se også memorandum og referater på mikrofilm i AAB, Oslo, f. 495, op. 18, d. 1196 samt memorandum kommentert av Torgrim Titlestad i *Arbeiderhistorie* 1996, s. 184-195.
- 32 Jacobsen, Kurt: *Aksel Larsen - en politisk biografi*. København 1993, s. 134-141.
- 33 Framstillingen for paktperioden bygger på Halvorsen, Terje: *Mellom Moskva og Berlin. Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjet-Unionen og Tyskland 1939-1941*. Oslo 1996.

- 34 Titlestad 1997, s. 134-135.
- 35 Dette bygger på en gjennomgang av dokumentene ang. NKP i Dimitrovs sekretariat, i RGASPI. De siste finnes særlig i f.495, op.74, d.392-396.
- 36 Halvorsen, Terje: Kommunistpartiene og Stalin-Hitler-pakten. *Historisk Tidsskrift* 4/1995, s. 441-464.
- 37 Se Halvorsen, Terje: Okkupasjonshistorien og de besværlige kommunistene, i Larsen, S.U.: *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Oslo 1999. Noen bred og kildemessig oppdatert framstilling av NKPs virksomhet etter 22.06.1941 finnes ikke. Artikkelen bygger her først og fremst på T. Halvorsens upubliserte forskning. For øvrig vises til Pryser, Tore: *Klassen og nasjonen*, bd. 4 i Arbeiderbevegelsens Historie i Norge. Oslo 1988 og Titlestad, Torgrim: *I kamp, i krig! Peder Furubotn 1942-1945*. Oslo 1977.
- 38 Det nevnte kildematerialet i Moskva gir flere eksempler på forespørsler om hjelp fra NKPer, men ingen bekreftelse på positiv respons i praksis. Jfr. f.eks. brev fra Fitin, leder av den sovjetiske utenlandsetterretning, til EKKI v/Dimitrov av 14.01. 1943, der NKPs Martin Brendberg ber om penger til lønn, reiser og propaganda (RGASPI, f.495, op.74, d.394). Iflg. en rapport fra Fitin til Dimitrov av 30.09.1944 hadde NKP så langt bare fått «negativt svar» (RGASPI, f.495, op. 74, d.396).
- 39 Borgersrud, Lars: *Nødvendig innsats. Sabotørene som skapte den aktive motstanden*, Oslo 1997, s. 294-295 og 310-311. Dette er bokversjonen av hans avhandling fra 1995 om den såkalte Wollweberorganisasjonen i Norge; Titlestad 1997, s. 141-142.
- 40 Titlestad 1997, s. 141-142.
- 41 Halvorsen, Terje: Stalinist Purges in the Communist party of Norway 1948-1949?, *Scandinavian Journal of History* 1993, vol 18, No 2, s. 157-158; Titlestad 1997, s. 139.
- 42 Foitzik, Jan: Zur Anleitung der kommunistischen Parteien im Zeitraum nach der Auflösung der Komintern (1943) bis zur Bildung des Kominform (1947). *Centenaire Jules Humbert-Droz. Actes. La Chauv-de-Fonds* 1992, s. 509-524.
- 43 Se note 35.
- 44 Nærmere referanser til denne debatten finnes i Halvorsen 1996, s. 68-84 og 113-123 og Borgersrud, Lars: *Wollweberorganisasjonen i Norge*. Doktoravhandling (upublisert), Oslo 1994, s. 618-622.
- 45 Titlestad, Torgrim: Kva visste og meinte Moskva om den indre NKP-striden 1945-49? Nytt lys over ein gammal konflikt. I Goldin V.I. og Nielsen, J.P. (red.), *Frykt og forventning. Russland og Norge i det 20. århundre*. Arkhangelsk 1996, s. 306-311.
- 46 RGASPI, f.17, op.128, d.691-693 og d.1170.
- 47 Jfr. Halvorsen 1993. Denne artikkelen inneholder referanser til de sentrale bøker og artikler i debatten. Se også Titlestad 1997, s. 388-392.
- 48 Halvorsen 1993.
- 49 Titlestad 1996.
- 50 Titlestad 1997, s. f.eks. kap.22.
- 51 Ibid, s. 406.
- 52 Halvorsen, Terje: Hvem fjernet Furubotn? Noen kritiske kommentarer til Torgrim Titlestads avhandling, i *Historisk Tidsskrift* 2/1998, s. 209-213.
- 53 *Dag og Tid* 27.02. 1997.
- 54 Se den danske historiker Kurt Jacobsens opposisjonsinnlegg under Titlestads disputas, trykt i *Historisk Tidsskrift* 4/1997, s. 513-525 og Titlestads svar i nr. 1/1998: Komintern, Stalin og NKP.
- 55 Larsen, Reidar T.: *I gode og onde dager. Erindringer 1923-1960*. Oslo 1984, s. 247.
- 56 Se oversikt i Thing (red.) 2001, s. 291.
- 57 Larsen 1984, s. 144.
- 58 Holtmark i Thing (red.) 2001, s. 151-152.
- 59 Larsen 1980, s. 304-323; Knutsen, Martin G.: *Mot strømmen. Erindringer 1945-1980*. Oslo 1983, s. 296-317.
- 60 Knutsen, Martin G.: *Bittert oppgjør*. Oslo 1990, s. 301.
- 61 Iflg. Thing (red.) 2001, s. 291/292, mottok NKP i 1990 990.680 kroner.